

De muntslag van Maria van Brabant

Vanaf 1850 hebben verschillende auteurs aandacht besteed aan de muntslag van Maria van Brabant, de vrouw van de in 1371 gestorven Gelderse hertog Reinoud III.¹ Daarbij is steeds onduidelijk gebleven in welke periode op haar naam gemunt is. Van der Chijs spreekt van 'waarschijnlijk reeds in 1372', waar stelt in dezelfde publicatie dat Maria het muntrecht 'persoonlijk, tijdens de gevangenschap van haren gemaal' (1361-71) zal hebben uitgeoefend.² Deze ambivalentie was veertig jaar later nog niet uit de wereld.³ Dit artikel beoogt de vraag naar het begin van Maria's muntslag te beantwoorden en hiervan tevens een geactualiseerd overzicht te geven.

Historie

Maria van Brabant trouwde in 1347 met hertog Reinoud III van Gelre die vanaf 1350 min of meer continu in gevecht was met zijn jongere broer Eduard. Na de nodige strijd werd in 1353 overeengekomen dat Eduard zeven jaar lang als ruwaard (regent) van Gelre zou optreden. Reinoud hernam in 1361 de regering, maar niet voor lang: Eduard versloeg zijn oudere broer op 25 mei 1361 bij Tiel en zette hem vervolgens gevangen. Pas na Eduards dood op 24 augustus 1371 werd Reinoud vrijgelaten en weer als hertog erkend. Lang zou dat niet duren. Op 4 december van dat jaar stierf Reinoud. Geen van beide broers had wettige nakomelingen en er brak een successie-oorlog uit tussen Mechteld en Maria van Gelre, twee half-zusters van Eduard en Reinoud. Maria was getrouwd met hertog Willem van Gulik en claimde het Gelderse hertogdom voor hun zoon Willem die van 1377 tot 1402 zou regeren.

Nadat haar man Reinoud bij Tiel was verslagen en de kans op herstel van zijn macht gering leek, kocht Maria van Brabant in januari 1361 of 1362 de heerlijkheid Oijen aan de zuidelijke oever van de Maas op de grens van Brabant en Gelre.⁴

Muntrecht

Oijen had deel uitgemaakt van het Land van Cuijk en Hermans vermoedde dat Maria daaraan ook het muntrecht ontleende.⁵ Men zou dan echter verwachten dat de verkopende partij, Dirk van Meerhem en Maria van Boxtel, van datzelfde recht gebruik zou hebben gemaakt. Muntslag was in de Middeleeuwen immers een welkome aanvulling op de inkomsten van de vaak armlastige landsheren. Zeker in het Maasgebied imiteerden lokale machthebbers veel gebruikte munttypes.⁶ Van Dirk van Meerhein en zijn gade zijn echter geen munten bekend.

Puister wees op Maria's afkomst uit het Brabantse hertogshuis als basis voor 'haar uitgebreide muntslag, inclusief die in goud', terwijl De Witte verwees naar de stelling dat Oijen in 1396 een Brabantse muntplaats was.⁷ Schriftelijk bewijs voor deze stelling ontbreekt echter en geen enkele 'Brabantse' munt van Maria valt aan de jaren 1390 toe te schrijven (zie vervolg).⁸ Het ligt dan ook meer voor de hand dat Maria onafhankelijk van Brabant optrad.

Nog een andere mogelijkheid is dat Maria geen muntrecht bezat. Veel middeleeuwse heersers begonnen namelijk zonder muntrecht met aanmunten zodra het centrale gezag te zwak was om hiertegen in te gaan.

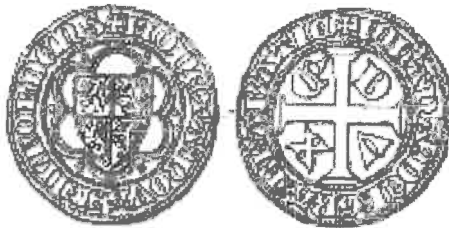
JOS BENDERS

Een vierde alternatief is dat Maria haar muntrecht ontleende aan haar hoedanigheid als hertogin-weduwe van Gelre en gravin van Zutphen. Hiervoor is een precedent: Maria's schoonmoeder Eleonora van Engeland heeft als hertogin-weduwe munten doen slaan op haar weduwgoed de Véluwe. Maria's gebruik van titels past ook in deze argumentatie. Op een zegel dat tussen 1356 en 1376 gebruikt is, voerde zij de titel 'hertogin van Gelre'. Dat was dus al in de periode van Eduards ruwaardschap tot na de dood van haar man. Een tweede zegel, gebruikt van 1377 tot

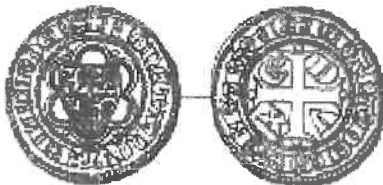
1396, vermeldt bovendien de titel 'gravin van Zutphen'.⁹

De oudste bekende oorkonde waarin Maria melding maakt van muntslag dateert van 24 oktober 1373; hierin wordt melding gemaakt van munters uit Brabant en Holland.¹⁰ Ook deze datering past in het beeld dat Maria als Gelders hertogin-weduwe munten liet slaan. Omdat slechts een deel van haar munten gebaseerd is op Gelderse voorbeelden kan haar muntslag niet zonder meer als Gelders worden gezien. In plaats daarvan passen de munten van Maria van Brabant in de Maaslandse muntslag.¹¹

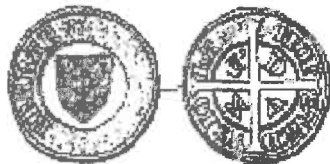
*Brabantse groot,
Jobanna van Brabant
(W 396)*

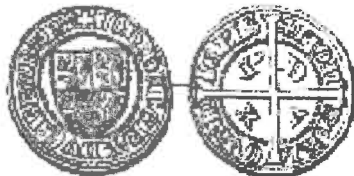
*Halve Brabantse groot,
Vilvoorde, Johanna van
Brabant (W 399)*

*Kwart Brabantse groot,
Vilvoorde, Johanna van
Brabant (W. 400)*

*Kwart Brabantse groot,
Leuven, Jobanna van
Brabant (W 407)*

*Kwart groot, Maria
van Brabant
(v.d.Ch. 29.5)*

Munten

Van Maria zijn zeven typen munten bekend uit verschillende perioden. Al deze munten zijn navolgingen. De volgorde van behandeling is die van de introductie van de originelen.

Brabantse groten

De eerste twee munten zijn de groot en de kwart groot naar een model van Johanna van Brabant. Voor de datering zijn we aangewezen op de Brabantse muntslag. Het Brabantse origineel voor de hele groot (W 396-397) werd in ieder geval vanaf 1363 te Vilvoorde gemunt, evenals de halve groot (W. 398-399). Het atelier in deze plaats werd in 1371 weer gesloten.

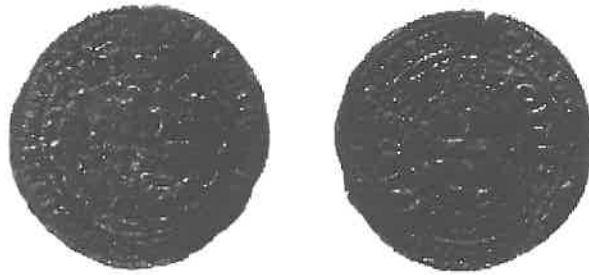
Een sterk op de Vilvoordse munten lijkend stuk is vanaf januari 1383 te Leuven geslagen (W. 407). Het verschil met de Vilvoordse munten is dat het wapenschild op de voorzijde niet in een cirkel van zes boogjes is geplaatst. Dat laatste geldt ook voor een kwart groot (W. 400) die aan Vilvoorde is toegeschreven maar stilistisch bij de Leuvense kwart groot past.

Getuige het grote aantal 'Maaslandse' navolgingen was de Vilvoordse groot populair.¹² Veel van deze imitaties dateren waarschijnlijk uit de jaren 1360, maar de Kleefse werd geïntroduceerd

bij ordonnantie van 24 augustus 1370 en is - waarschijnlijk in vrij grote hoeveelheden - geslagen tot circa 1376.¹³ De rond 1375 begraven schatvondst Arnhem 1957 bevatte 25 exemplaren van de Vilvoordse groot van Johanna en een groot aantal navolgingen, maar geen enkele munt van Maria.¹⁴ Dit suggereert dat Maria deze munten pas na ca. 1375 heeft laten slaan. Het ontbreken ervan in de vondst van Arnhem kan echter ook het gevolg zijn van een kleine emissie. Het navolgen van een Leuvens origineel, het feit dat Kleef de munt in augustus 1370 nog navolgte en het ontbreken van deze munten in de vondst Arnhem 1957 (terwijl wel de nodige navolgingen uit andere Maaslandse gebieden werden aangetroffen) pleiten enerzijds voor een datering na 1383, het introductiejaar van de Leuvense munt. Anderzijds is men in Kleef rond 1376 gestopt met het aanmunten van dit type. De Kleefse groot was onderhevig aan verval, wat zal hebben samengehangen met een geringe acceptatie. Dit zal ook gevolgen hebben gehad voor het vergelijkbare type munt van het naburige Oijen. Deze redenering volgend kan de Brabantse groot de eerste munt zijn geweest die Maria vanaf oktober 1373 heeft laten slaan, en wel tot circa 1375.

Plak

De plak werd in 1365 in Vlaanderen geïntroduceerd. Hertog Eduard van Gelre volgde het Vlaamse voorbeeld met de muntordonnanties van 8 december 1370 en 3 februari 1371. Dit zijn de vroegst overgeleverde Gelderse muntregelingen. Van de plak van Eduard bestaan nog steeds grote aantallen, terwijl deze hertog binnen negen maanden na de regeling van december 1370 overleed. Een eerdere introductie moet dan ook niet worden uitgesloten. In ieder geval domineerde de plak de Gelderse muntomloop in de jaren 1370. Ook van Mechteld van

Gelre (muntslag 1372-1382), Willem van Gulik als voogd voor zijn zoon (1372 -1377) en Willem 1 van Gelre zijn plakken bekend. Deze Gelderse plakken zijn herkenbaar aan de pauwenveren op de helm van de leeuw. Het vroegste gebruik van deze veren op munten dateert uit de periode van Eduard's regentschap. De leeuw op Maria's plakken is ook getooid met pauwenveren en in dat opzicht onmiskenbaar Gelders.

De eerdergenoemde muntvondst Arnhem 1957 bevatte 2 plakken van Maria, 215 van Eduard, 3 van Mechteld en 1 van Willem van Gulik als voogd.¹⁵ Uit de gewichten van deze munten blijkt dat Eduard de munt heeft geïntroduceerd: het gemiddelde gewicht per tien stuks van diens plakken bleek te variëren tussen de 3,28 en 3,48 gram. Daarmee zijn deze gemiddeld ongeveer acht procent zwaarder dan die van Maria (3,12 en 3,17 gram),¹⁶ Mechteld (3,08 en 3,20 gram) en Willem-voogd (3,11 gram). Opvallend is dat Maria van Brabant op haar plakken de enkelstaartige Brabantse leeuw voert, en niet de Gelderse met dubbele staart (zie ook hier beneden). Het omschrift 'MARIA DE BRABATIE DUXCISA GELRI' op het exemplaar afgebeeld in Van der Chijs komt overeen met dat op haar eerste zegel, waarvan het laatst bekende gebruik uit 1376 dateert.¹⁷

De aanmunting van plakken zal uiterlijk in 1381 gestopt zijn. In september van dat jaar introduceerde hertog Willem namelijk een nieuw type groot. Deze monetaire hervorming was noodzakelijk vanwege het verval van

Plak, Oijen, Maria van Brabant (v.d.Ch. 6.2)

het gewicht van de plakken. Opvallend is dat Mechteld de nieuwe groot wel heeft nageslagen, maar dat van Maria geen exemplaren bekend, zijn.

Goudgulden

Het type goudgulden op Maria's naam is geïntroduceerd door Kuno van Falenstein. Deze aartsbisschop van Trier werd op 23 december 1366 als co-adiutor van zijn Keulse collega benoemd. In die hoedanigheid begon hij rond 1368 met de aanmuntning van een nieuw type goudgulden met op de voorzijde een heilige, vermoedelijk Petrus.¹⁸

De Gelderse navolging is onder hertog Willem (1379-1402) op grote schaal aangemunt. Toch blijft onduidelijk onder welke Gelderse heerser met de aammunting is begonnen: Reinoud III. Mechteld (1372-1382) of Willem I.

Aan de hand van documenten en van metingen van gewicht en gehalte lijkt een introductie door hertog Willem in 1381 voorsnog het meest waarschijnlijk.¹⁹ Tussen 1381 en 1395 zijn er zeker zes Gelderse emissies geweest, waarbij het gehalte voortdurend daalde.

Het meest aannemelijk lijkt dat Maria van Brabant pas later dan Gelderland met de aanmuntning van goudgulden is begonnen. De introductie van grote aantallen Gelderse goudgulden maakte de munt immers een aantrekkelijk voorbeeld om te volgen. Toch valt niet uit te sluiten dat zij het voortouw heeft genomen. In ieder geval heeft de aanmuntning wel enige tijd geduurd. Het Utrechtse *Buurspraeck-boeck* bevat twee tamelijk kort op elkaar volgende muntbepalingen waarin sprake is van een 'nywe Oysche gulden'. De eerste dateert van

St. Barbara 1388 (= 4 december) en de tweede van St. Michiel 1390 (= 29 september). De laatste is vrij duidelijk over het verval van de Oijense goudgulden:

'De raet vander stat waernt enen ygheliken, dat hier nywe Oysche gulden comen, die nu nywelix gheslegghen syn, daer elc stuc of argher is 2,5 wit, dan die men daer te voren tot Oyen sloech. Ende dat sel men vinden bider wichte, want si veel te lichte syn'.²⁰

Een evaluatie op naam van Philips de Stoute uit 1389 vermeldt *Florains de Maria fait á Oye* en *Florains de Maria fait á Oye Derrains* (derrain betekent laatste of meest recente), die respectievelijk op 27 en 23,5 groten werden gewaardeerd.²¹ De nieuwe waren dus maar circa 87% van de oude waard.

Aangezien van Maria slechts één type goudgulden bekend is, gaat het hier vermoedelijk om twee varianten van hetzelfde type. Blijkens de Utrechtse evaluatie was men destijds in staat beide varianten aan de hand van het gewicht ('bider wichte') te onderscheiden, wat gezien het waardeverschil ook geen overbodige luxe was. Overigens bestaan geen gegevens over het goudgehalte van deze munten.

Afgezien van kleine verschillen in de omschriften zijn van Maria's goudgulden twee varianten bekend: een variant met een Brabantse en een variant met een Gelderse leeuw. Mogelijk zit hierin het verschil waarop in de Utrechtse evaluatie wordt gewezen. Omdat Maria's plakken de Brabantse leeuw tonen zou men verwachten dat de goudgulden met: de Brabantse leeuw uit dezelfde periode stammen (1371-1381) en dus ouder zijn dan die met een Gelderse leeuw. Deze hypothese spoort echter niet met de gewichtsgegevens. Men mag verwachten dat oudere munten zwaarder zijn, maar uit nevenstaande tabel blijkt het verschil in gewicht tussen beide varianten gering. Het aantal waarnemingen is

*Goudgulden, Oijen,
Maria van Brabant
(v.d.Cb. 6.1)*

GEWICHTSGEGEVENS VAN ENKELE GOUDGULDENS VAN MARIA VAN BRABANT		
Type	Collectie en nummer	Gewicht in gram
Brabantse leeuw	KPK 184	3,50
	NBm 3106	3,4
	NBM-legaat Van Oppenraay	3,5
	TMNK 0610 4	3,377
	TMNK 0610 5	3,376
	TMNK 0610	3,435
	TMNK 0610 7	3,409
	TmNK 0610~	3,444
Gelderse leeuw	KPK 185 Vondst	3,40
	Oud-Heusden 1999 TmNK	3,450
	0610 2 TmNK 0610 3	3~352
		3,478
	Privé collectie	35459
Legenda: KPK Koninklijk Penningkabinet NBM Noordbrabants Museum TMNK = Teylers Museum Numismatisch Kabinet		

echter te klein om het pleit te kunnen beslechten. De hier vermelde gewichtsgegevens kunnen dus geen uitsluitsel geven over welke variant de oudste is. De veronderstelling dat de Brabantse ouder is, wordt in ieder geval niet ondersteund. Wel is duidelijk dat het verschil in gewicht tussen deze goudgulden niet van de orde van grootte is waarvan sprake is in de hierboven genoemde evaluatie op naam van Philips de Stoute (ongeveer 13% ofwel 0,45 gram). Zou Maria misschien van 1388 een ander, (nog) onbekend, type goudgulden hebben laten slaan?

Verondersteld zou kunnen worden dat het type met de Brabantse leeuw

voor Maria van Brabant werd geslagen en dat met de Gelderse leeuw voor Maria van Gelre, half-zuster van Reinoud III en schoonzuster van Maria van Brabant. Van der Chijs opperde deze mogelijkheid al, maar achtte dat niet waarschijnlijk omdat de echtgenoot van Maria van Gelre, hertog Willem van Gulik, als voogd voor zijn zoon

heeft gemunt (zie boven).²²Roest wees er bovendien op, dat Maria van Gelre nooit zelfstandig in staatszaken optrad, dat er verder geen munten van haar bekend zijn, dat de toeschrijvingen van alle andere munten dan de goudgulden onomstreden zijn, en dat het niet waarschijnlijk is dat Maria van Gelre alleen gouden en geen zilveren munten heeft laten slaan. Het omschrift op de voorin zijde van de goudgulden laat de mogelijkheid dat ze voor Maria van Gelre zijn geslagen echter wel open.²³ Dit omschrift luidt 'MARIA DUCIS GELREN', terwijl Maria van Gelre tot in 1376 op haar zegel voerde 'MARIE DE GELRIA DVCISSE IVLIACEN'.²⁴

Gouden kroon, Oijen, Maria van Brabant (Roest 1874 nr. 6)

Gouden kroon

De gouden kroon werd in Frankrijk geïntroduceerd in 1385. Vermeedelijk dateren Maria's imitaties van vrij kort na deze introductie. De al eerder genoemde evaluatie op naam van Philips de Stoute uit 1389 vermeldt *Les Couronnes d'Oye* en *Les Couronnes d'Oye Darreniers*, die respectievelijk gewaardeerd werden op 31 en 29,5 groten. De laatste werden dus op ongeveer 95% van de eerste gewaardeerd. Opvallend is dat het verval van de kroon met 5% geringer is dan dat van de goudgulden (13 %). Wanneer het verval van kroon en goudgulden tegelijkertijd is opgetreden, is 1388 het meest waarschijnlijke jaar van het begin van het verval. Het Utrechtse plakkaat van 4 december 1388 waarschuwt immers al voor lichtere goudgulden.

Leliaards

In 1384 sloot de Vlaamse graaf Philips de Stoute een verdrag met Johanna van Brabant. Gedurende vijf jaar zou een eenheidsmunt geslagen worden. Deze is bekend geworden onder de naam 'rozebeker'. Lang duurde deze aanmuntning niet. De Vlaamse graaf liet in Gent qua uiterlijk gelijke maar minderwaardige munten slaan. Hierdoor stroomden veel goede munten van Brabant

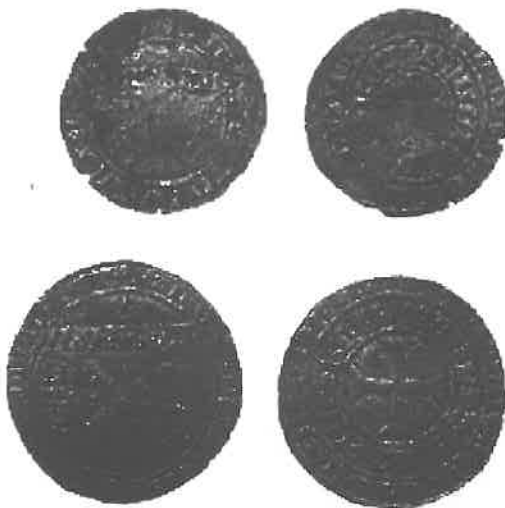
naar Vlaanderen om daar omgesmolten te worden. Als reactie werden in Brabant nog lichtere munten geslagen, waarna Philips de Stoute het Leuvense muntatelier liet sluiten.²⁵ Een van deze lichtere munten is de 'leliaard' die in 1387 voor het eerst is geslagen.²⁶

Op naam van Maria zijn dubbele groten en hele groten leliaard geslagen²⁷ waarop het Brabantse wapen naast het Gelderse gevoerd wordt. Maria's titel vermeldt nu ook 'gravin van Zutphen' wat overeenkomt met haar zegel dat vanaf 1377 in gebruik was.

De Utrechtse evaluatie uit 1390 maakt melding van 'corte cruce penninghen, die ghene leliaers en sijn, die tot Oyen, tot Gennep ende tot Meghen geslegghen sijn'.²⁸ De passage 'die ghene leliaers en syn' roept een vraag op: zou hier een ander type dan de leliaard bedoeld zijn? In dat geval zou Maria nog een andere munt met een kort kruis op de keerzijde hebben laten slaan. Deze interpretatie is echter niet waarschijnlijk. Ook in Gennep en Megen zijn immers leliaards geslagen. De Utrechtse waarschuwing zal dan ook wel begrepen moeten worden als: 'ze lijken wel op leliaards, maar vanwege het lage gewicht en/of gehalte zijn ze minderwaardig aan de originele leliaards'.

Besluit

Het doel van dit artikel was een geactualiseerd overzicht te geven van de muntslag van Maria van Brabant en proberen te achterhalen wanneer deze muntslag is begonnen. Met bovenstaand overzicht is het eerste doel behaald, het tweede doel is echter niet bereikt. Het meest plausibel lijkt dat Maria's muntrecht is ontleend aan haar positie als hertogin-weduwe van Gelre, zodat de muntslag op zijn vroegst na de dood van Reinoud III op 4 december 1371 is begonnen. De vroegste vermelding van Maria's monetaire activiteit

Leliaard, Oijen, Maria van Brabant (Roest 1893 134)

Dubbele groot Leliaard, Oijen, Maria van Brabant (v. d. Ch. 6.3)

dateert van 1373. Aan de hand van de munten valt echter niet uit te sluiten dat ze voor die tijd is begonnen. Omdat deze munten in de jaren 1370 ook elders werden nagevolgd, lijkt dat echter niet erg waarschijnlijk.

Graag bedank ik P. Beliën, Ch. de Mooij, W van den Nieuwenhof, T Nissen, C. Schollaardt, B.J. van der Veen en R. Wientjes voor hun bijdragen bij de totstandkoming van dit artikel.

De tekst zal geplaatst worden op de website van de Numismatische Kring Noord-Brabant (www.homepages.hetnet.nl/~numismatiek/index.html). Eventuele reacties zijn daar toe te voegen.

NOTEN

- 1 HERMANS 1850; VAN DER CHIJS 1852; ROEST 1893; LUCAS 1982.
- 2 VAN DER CHIJS 1852, 47 en 388.
- 3 ROEST 1893.
- 4 VAN DER REE-SCHOLTENS 1993, 41~42.
- 5 HERMANS 1850.
- 6 LUCAS 1982.
- 7 PUISTER 1977, 18; DE WITTE 1894, 172.
- 8 CUMONT 1902, 227.
- 9 VAN SCHILFGAARDE 1967, 51-52.
- 10 VAN DER CHIJS 1852, 51-52.
- 11 LUCAS 1982.
- 12 LUCAS 1982.
- 13 NOSS 1931, 67-71.
- 14 VAN DER MEER 1959.
- 15 VAN DER MEER 1959, 17-18; VAN DER MEER 1961, 101.
- 16 VAN DER MEER 1959 geeft als gewicht van de laatste 3,15 gram. Dit exemplaar is aangekocht door het KPK. Bij naweging bleek het gewicht 3,17 gram te zijn. Teylers Museum bezit een exemplaar van 3,18 gram (TMNK 6109).
- 17 VAN DER CHIJS 1852, pl. vi, nr. 2.
- 18 NOSS 1913, 78-80.
- 19 VAN GELDER 1980, 64.
- 20 DODT VAN FLENSBURG 1846, 63.
- 21 VAN DER CHIJS 1852, 48.
- 22 VAN DER CHIJS 1852, 47.
- 23 ROEST, 1893, 44-45.
- 24 VAN SCHILFGAARDE 1967, 80-8 1.
- 25 VAN DER WEE EN MATERNE 198 7, 47 -49.
- 26 GHYSSENS 1983.
- 27 VAN DER CHIJS 1852, 50 stelt over Maria's leli-aard dat die 'veel heeft van den dusgenaamden *Roosbeker*'. Hierdoor was ik in eerste instantie op het verkeerde been gezet. Ik ben R. Wientjes dankbaar dat hij me op deze fout wees.
- 28 VAN DER CHIJS 1852, 389.

LITERATUUR

- P.O. VAN DER CHIJS *De munten van de voormalige g-raven en hertogen van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem: Erven E Bohn 1852).
- G. CUMONT *Mélanges Numismatiques. Règne de Jeanne de Brabant, veuve 1383-1406 Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 10 (1902) 197-246.
- J.J. DODT VAN FLENSBURG *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht* (Utrecht: N. van der Monde 1846).
- H.E. VAN GELDER *Oostnederlands geld omstreeks 1400 jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 45-66.
- C.R. HERMANS *Monnaies frappées dans la seigneurie d'Oyen Revue de la numismatique Belge* 9 (1850) 89-96.
- P. LUCAS *Monnaies Seigneuriales Mosanes* (Walcourt: Hennuyères, 1982).
- G. VAN DER MEER *De vondst Arnhem 1957 Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 46 (1959) 1-3 6.
- G. VAN DER MEER *Arnhem 1957 _jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 48 (1961) 100-102.
- A. NOSS *Die Münzen der Erzbischöfe von Cöln, 1306-1547* (Keulen: Selbstverlag der Stadt Cöln 1913).
- A. NOSS *Die Münzen der Grafen und Herzöge von Kleve* (München: Kress & Hornung 193 1).
- A.T. PUISTER *De muntslag in Noord-Brabant door de eeuwen heen (vervolg) De Beeldenaar* 1(3) (1977) 14-20.
- G.F. VAN DER REE-SCHOLTENS *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795- Institutionele en juridische aspecten* (Assen/Maastricht: Van Gorcum 1993).
- TH. M. ROEST *Quelques monnaies indites de la Gueldre Revue de la Numismatique Belge* 30 (1874) 263-284
- TH. M. ROEST *Essai de classification des monnaies du Comté puis Duché de Gueldre* (Brussel: J. Goemaere 1893).
- A.P. VAN SCHILFGAARDE *Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen* (Arnhem: S. Gouda Quint - D. Brouwer en zoon 1967).
- W.J. DE VOOGT *Bijdragen tot de numismatiek van Gelderland* (Arnhem: Is. An. Nijhoff & Zoon 1867).
- H. VAN DER WEE en J. MATERNÉ *De muntpolitiek in Brabant tijdens de late Middeleeuwen en bij de overgang naar de Nieuwe Tijd*, in: H.F.J.M. VAN DEN EERENBEFMT (RED.) *Bankieren in Brabant in de loop der eeuwen* (Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact (1987) 37-58).
- A. DE WITTE *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et inarquis du Saint Empire Romain* (Antwerpen: De Backer 1894).

